

Prejeto: 26. 10. 2020
1.02 pregledni znanstveni članek

Ivo Jevnikar¹

Ob spominih Francija Heinriharja o bojih za severno mejo

Izvleček

Predvojni podjetnik Franc (Franci) Heinrihar ml. (1897–1988) je v emigraciji v Bocnu (na Južnem Tirolskem) leta 1970 napisal kratke, a podrobne in kritične spomine na udeležbo v bojih za severno mejo v letih 1918 in 1919. Z bratom Vinkom je bil na čelu prve skupine 19 prostovoljcev, ki so prešli Karavanke. V spremni besedi in opombah pa so med drugim podatki o avtorju, ki je bil med vojno v štabu slovenskih četnikov kot finančni poverjenik, in njegovi družini.

KLJUČNE BESEDE: *Franc Heinrihar ml., boji za severno mejo, Alfred Lavrič, Lojze Ude, koroški plebiscit, slovenski četniki*

¹ Ivo Jevnikar, časnikar in publicist, Repen pri Trstu – Monrupino (I), ivo.jevnikar@gmail.com.

Abstract

In 1970 as an emigrant in Bolzano (South Tyrol), the pre-war entrepreneur Franc (Franci) Heinrihar Jr (1897–1988) wrote short but detailed and critical memories of participating in the struggles for the Slovenian northern border in 1918 and 1919. He and his brother Vinko were at the helm of the first group of 19 volunteers who crossed the Karavanke mountain range. Among other matters, the foreword and footnotes contain information about the author, who was a financial trustee in the headquarters of the Slovenian Chetniks during the war, and his family.

KEY WORDS: *Franc Heinrihar Jr, struggles for the Slovenian northern border, Alfred Lavrič, Lojze Ude, Carinthian plebiscite, Slovenian Chetniks*

Ob stoletnici koroškega plebiscita je mogoče koristna objava krajših spominov na boje za severno mejo, ki jih je v emigraciji v Bocnu (nem. Bozen, it. Bolzano) na Južnem Tirolskem leta 1970 napisal Franc (Franci) Heinrihar ml. Gre za iskren, neposreden, do narodne vlade v Ljubljani in majorja Alfreda Lavriča posebej kritičen zapis, v katerem pa ne manjka samokritike in ironije.

Kot bom pozneje pojasnil v opombah, je podoben ali morda prav ta zapis delno uporabil udeleženec bojev na Koroškem – in torej takratni avtorjev soborec – dr. Lojze Ude v zelo podrobni razpravi *Vojaški boji na Koroškem v letu 1918/1919*, ki je ob 50-letnici plebiscita izšla v zborniku *Koroški plebiscit*.² V njej je med drugim omenil: »*Ko je Franc Heinrihar zvedel za spis ‚Boji v Rožu in Ziljski dolini leta 1918/19‘, mi je pisal, naj mu ga pošljem. Poslal sem mu s prošnjo, da mi sporoči morebitne napake in pripombe. Odgovoril mi je s pismom z dne 20. februarja 1970. V njem je prvič opisan pohod te skupine kranjskih prostovoljcev 13. in 14. novembra 1918 v Podjuno in Borovlje.*«³

Vsi podatki se v Udetovi razpravi, podprti tudi z osebni mi spomini, in v Heinriharjevem zapisu, ki ga Ude večkrat povzema, ne ujemajo, dobro pa je, da je zdaj na voljo izvirna Heinriharjeva pripoved.

Avtor Franci Heinrihar se je rodil 14. februarja 1897 v Selcih v Selški dolini pri Škofji Loki kot peti izmed desetih otrok v družini Marije, roj. Gartner, in Franca Heinriharja st. (1862–1951), torej »*enega najuspešnejših predvojnih škofjeloških industrialcev in trgovcev z lesom*«, kot je zapisala vodja enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana v Škofji Loki Judita Šega.⁴ V

2 Janko Pleterski, Lojze Ude in Tone Zorn (ur.), *Koroški plebiscit, Razprave in članki*, Slovenska matica, Ljubljana 1970 (dalje Ude). Udetova razprava je objavljena na str. 131–214.

3 Ude, str. 203, op. 35.

4 Judita Šega, »Življenjska pot in povojna usoda lesnega trgovca in

njeni razpravi so podrobni podatki o Heinricharjevi družini in težkih udarcih, ki jih je doživela med vojno, revolucijo in po vojni, ko je bila povsem razlaščena in razseljena po svetu.

Franci Heinrichar zaradi prve svetovne vojne, med katero se je tri leta in pol boril v avstro-ogrski vojski, nazadnje kot poročnik v 17. pešpolku na italijanski fronti, kar omenja v zapisu, ni dokončal trgovske akademije, temveč se je zaposlil v družinskih podjetjih. Šolal pa se je v Škofji Loki, Idriji, Ljubljani in na Dunaju. Od leta 1923 je živel v Ljubljani. Po lastni izjavi je bil »naprednjak«, idejno torej pripadnik liberalnega tabora in jugoslovanske ideje. Živel je v Kolizeju in se oženil z Metko Zmago tik pred koncem druge svetovne vojne. Otrok nista imela.

Pod italijansko okupacijo je bil član 14-članske konzulte, zaradi česar je bil julija 1945 v odsotnosti obsojen. Dne 9. julija 1945 si je zapisal v dnevnik: *»Obtožnica pravi, da smo se pregrešili proti narodni časti. Obsojen sem na 10 let izgube državljanskih pravic, na pet let lahkega prisilnega dela in zaplembo 75 % premoženja. 25 % so mi pustili verjetno za kak drug namišljen greh. O, ti svinje slonokoščene! Jaz naj bi se pregrešil zoper narodno čast, ko sem pa ravno za to vse žrtvoval. Pri meni komunizem in narodna čast nista identična. In kakšni ljudje so mi sodili!«*⁵

Z bratoma Vinkom in Dominikom (Minkom) je bil Franci vpliven pripadnik Mihailovičevega gibanja v Sloveniji, katerega je gmotno podpiral. Kot major je bil z ilegalnim imenom prej Žagar, nato pa Lesar v štabu Slovenskih trup Jugoslovanske

industrialca Franca Heinricharja st.«, v: *Človekove pravice in temeljne svoboščine: za vse čase! Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta* (ur. Marta Milena Keršič in Damjan Hančič), Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2017, str. 176–190. Iz op. 494 v omenjenem zborniku zvedo, da je v arhivu v Škofji Loki tudi spis Francija Heinricharja »Križev pot naših staršev«, napisan 8. septembra 1970 v Bocnu.

5 Dnevniški zapis 9. julija 1945 (kopija pri avtorju).

vojske v domovini ali slovenskih četnikov kot finančni poverjenik in politični svetovalec generala Ivana Prezlja - Andreja.

Kmalu se je pojavila obtožba, da je delal za »črno roko«. Tako je po nekem pogovoru z Dušanom Lajovcem reagiral v dnevniku, ki je zelo osebni in ni bil pisan za javnost: *»Dušan mi je pripovedoval vse sorte novice. Med drugim, da me drže partizani za črnorokca. Ali so ti bedaki res tako zelo slabo informirani, da mi še tega vruga pripisujejo? Za hudičevo važnega me morajo imeti, da se toliko ukvarjajo z menoj. Kaj imam jaz opraviti s svinjarijami policijskih in drugih barab? Sem vam zelo odločen nasprotnik, zahrbtnost mi pa ne leži. V odkritem, poštenem boju bomo prišli do naših poštenih pravic!«*⁶

Obtožbo je pozneje povzel Jože Vidic v knjigi *Po sledovih črne roke*: *»Kot bogataš je finančno krepko podprl četniško organizacijo in je prek profesorja Krošlja financiral črno roko. Kot vodilni član likvidacijskega odseka pri plavogardistični Državni obveščevalni službi je soodločal, koga je treba ubiti.«*⁷ Da kakega likvidacijskega odseka pri Državni obveščevalni službi (DOS) sploh ni bilo in da je ta organizacija obremenjena le z likvidacijo enega svojega sodelavca, za katerega se je izkazalo, da je tudi nemški agent, je zapisal v *Klicu Triglava* v Londonu nekdanji tajnik njenega glavnega načelstva Dušan Pleničar.⁸ Franci Heinrihar pa je sodelavcu omenjenega lista nato še podal izjavo, v kateri ogorčeno in v celoti zavrača obtožbe ter navaja še vrsto podatkov o svojem preteklem življenju in družini. Med drugim je zapisal: *»V svobodnem svetu bi moral Vidic svoje trditve dokazati, ali pa bi romal za zapahe.«*⁹

6 Dnevniški zapis 24. avgusta 1945 (kopija pri avtorju).

7 Jože Vidic, *Po sledovih črne roke, Dokumentarno-reportažni zapis*, Borec, Ljubljana 1975, str. 196.

8 Dušan Pleničar, »Ob Vidičevi knjigi 'Po sledovih črne roke', 'Što se babi htilo, to se babi snilo ...'«, *Klic Triglava*, št. 434/1975, str. 2-4.

9 »Ubili so mu brata – 'za reklamo'«, *Klic Triglava*, št. 435-436/1975, str. 5-6.

Heinrihar se je s četniki 30. aprila 1945 prek Gorice in Soče umaknil v Furlanijo in potem živel deloma v vojaških in civilnih begunskih taboriščih po Italiji, deloma zasebno, saj je dokaj svobodno potoval po Italiji zaradi političnih in vojaških zadev, a tudi zaradi poslov, ki jih je imel kot podjetnik. Zanimivo je, da so ženo Metko med umikom maja 1945 čez Ljubelj proti Celovcu zajeli partizani prav na območju ob Dravi, kjer se je Franci vojskoval v letih 1918 in 1919. Zgodba se je čez čas srečno iztekla.¹⁰ Zakonca sta se naposled ustalila v Bocnu na Južnem Tirolskem, kjer je Heinrihar trgoval in umrl 20. januarja 1988. Leta 1960 je obiskal grobove svojcev v Selcih.

Tipkopis Heinriharjevih koroških spominov na šestih straneh mi je v daljnem poletju 1998 za kopiranje posodila avtorjeva nečakinja Marija Heinrihar, por. Pungerl, ki se je tri leta prej z zdaj že rajnim možem Rudijem vrnila iz emigracije v Veliki Britaniji v Škofjo Loko. Njenega očeta Stanka, avtorjevega brata, so vosovci smrtno obstrelili januarja 1944 pred tremi otroki na hišnem pragu na Trati.

Za to objavo imam njeno dovoljenje. Popravil sem le tiskarske škrate in ločila, poslovenil nekatera nemška krajevna imena slovenskih krajev, med poševnici pa dodal kako besedo, ki je v besedilu izpadla.

* * *

10 Prim. Ivo Jevnikar, »Zajeti med Ljubeljem in Dravo, Pričevanje Lize Pleničar in zgodovinski okvir«, *Zaveza*, št. 116/2020, na več mestih; na str. 42 je tudi fotografija Francija Heinriharja iz vojnih dni. O njegovi medvojni vlogi piše tudi njegov takratni pomočnik Dušan Lajovic (*Med svobodo in rdečo zvezdo*, Nova obzorja, Ljubljana 2003, na več mestih).

*Franci Heinrihar**Spomini – koroški podvigi
od oktobra 1918 do plebiscita*

Iz vojne vrnivši se oficirji se nismo znašli v vlogi civilistov. Kot mlade študente so nas prisilili v vojskovanje, v katerem nismo videli smisla, ker nismo ne verjeli in ne želeli avstrijsko zmago. Skoro štiri leta so nas vlačili po frontah in taboriščih, živeli smo včasih nevarno, pa kljub temu brezskrbno življenje. Kot oficirji smo bili veliki gospodje, preskrbljeni in dobro plačani, sedaj bi se pa morali obleči v civilno obleko, ki je nismo znali več nositi in tudi ne imeli. Večina ni imela premožnih staršev, treba se je bilo obleči od nog do glave in misliti na šolanje. Večina je imela samo maturo, nekateri še te ne, prejšnje šolanje je bilo pozabljeno, ni lahko zopet sestri za šolsko klop. Meni je bila gmotna skrb prihranjena, pa tudi šolska. Da bi delal še zadnji, četrti razred trgovske akademije, nisem smatral za potrebno. Oče je rekel, sedaj je treba delati. Kako in kaj si kot mlad fant, pa star soldat, nisem znal predstavljati. No, in tako smo poskušali podaljšati prehodno dobo.

Mestno poveljstvo, kateremu je načeloval feldmaršallajtnant Istvanović z adjutantom polkovnikom Ulmanskim, je bilo brezmočno, obstajalo je le na papirju.¹¹ To poveljstvo je dalo poziv, ne ukaz, ki je bil bolj podoben prošnji, biti komandi na razpolago, češ da se preko dežele vračajo tuji vojaški oddelki, ki jih je treba razorožiti, in pa – Lah je nad Logatcem in škili

11 Kot piše Lojze Ude v že omenjenem delu, gre za II. vojno okrožje, formirano v Ljubljani na začetku novembra 1918, ki sta ga vodila hrvaška častnika. Njegov poveljnik je bil nekdanji avstro-ogrski podmaršal Nikola pl. Ištvanović (1857–1944), načelnik štaba pa podpolkovnik Milan Ulmanky (Ude, str. 146).

proti Ljubljani. S poveljstvom nisem imel stika, pač pa sem se večkrat sestal s kapetanom Knificem,¹² seveda si ga dobil samo v kavarni ali oštariji. Ta nam je povedal željo komande: streljati po Tivoliju crkajoče konje. Iz dolgočasje smo se lotili tudi tega šintarskega posla.

Potem je začel generalni stotnik, ki ga je slov. vlada povišala v majorja, Alfred Lavrič pl. Zaplas, akcijo za zasedbo Koroške. Nisem videl pametnejšega, pa sem se prijavil, ravnotako brat Vinko.¹³

Lavrič je vzel delo prav po generalštabsko, dal je ukaz: poročnik Franc Heinrihar zasede preko Jezerskega vrha Borovlje,

nadporočnik Vinko Heinrihar ima nalogo disponirati z rezervami iz Gorenjske,

kapetan Knez¹⁴ zasede odsek Žitara vas,

poročnik Pankracij Pangeršič naj zasede preko Podkorenskega sedla Beljak,

kapetan Martinčič¹⁵ ima nalogo zasesti preko jeseniškega tunela Rožno dolino.

Vse naj sami preskrbimo: orožje in municijo, vozila, oskrbo, in kar še drugega rabimo, in seveda moštvo. Oglasimo naj se na mestni komandi, kjer dobimo pooblastila.

Oglasil sem se na komandi pri polk. Ulmanskem. Ta mi je rekel, da si prihrani delo, naj kar sam napišem povelje – pooblastilo. Napisal sem ga na roko na kos papirja. Hranil sem ta list do konca druge vojne, potem mi je šel v izgubo. Pooblašal

12 Emil Knific.

13 Avtorjev brat Vincenc (Vinko) Heinrihar (1895–1979), četrti izmed desetih otrok Franca Heinriharja st. in Marije Gartner, a prvi sin; za njim se je kot peti otrok rodil avtor teh spominov, Franc (oz. Franci) Heinrihar ml.

14 Rudolf Knez.

15 Miroslav Martinčič.

me je, da smem mobilizirati, rekvirirati in nabrati iz skladišč orožje in municijo, vozila, hrano in sploh vse, kar smatram za potrebno; da mi morajo iti oblasti na roko itd., z eno besedo, kar bi hotel, seveda razen denarja. Tega nismo dobili nič, vzdrževali smo se iz svojega. Orožja in municije ni manjkalo, težje je bilo s tovornimi avtomobili, bili so v slabem stanju, z železnimi kolesi, s težavo sem zbral tri. Najtežje je bilo z moštvom, ki se je radi puhloglavosti takratne slovenske vlade vse razšlo. Redne vojske sploh ni bilo, računati smo mogli samo s prostovoljci.

Zbralo se nas je skupaj 19 mož, všteti mene, brata Vinka in kap. Kneza – same šarže. Spominjam se sledečih: štabni narednik Willenpart, ki je bil tudi moj namestnik, ter naredniki Babnik, Pangeršič in Cilenšek.¹⁶

Iz Ljubljane smo se odpeljali 13. novembra 1918 s tremi tovornimi avtomobili. V Kokrški dolini, ravno pri naši žagi, smo se morali ustaviti, nepopravljivo se nam je pokvaril en avtomobil. Preložili smo vse na ostala avtomobila, prešli preko Jezerskega sedla avstrijsko mejo in se pripeljali proti večeru v Železno Kaplo. Tam smo sklicali Narodni svet in prenočili. Naslednje jutro smo se odpeljali naprej in naleteli pri Miklavčevem na prve uniformirane Avstrijce. Ustavil nas je avstr. poročnik Dörfler, moj znanec iz prostovoljske šole v Slov. Bistrici, češ da ima nalog od komandanta tega odseka, nadporočnika dr. Steinacherja,¹⁷ ne pustiti nas naprej, in da ima postavljene strojnice. Brat Vinko ga je nahrulil, da smo samo predhodnica vojske, ki maršira za nami. Ni upal dati naloga za spopad, nadaljevali smo pot.

Okrog poldneva smo se pripeljali v Žitaro vas in skušali tam nabrati prostovoljce. Tamkajšnji kaplan, Slovenec, nas je opozoril,

16 Gustav Willenpart, Anton Babnik, Drago Pangeršič, (?) Cilenšek.

17 Hans Steinacher (1892–1971) je bil takrat in pozneje med najpomembnejšimi nemškimi nacionalisti na Koroškem. Ob stoletnici koroškega plebiscita mu je Heimatdienst v Miklavčevem posvetil spominsko ploščo, ki je bila kmalu protestno pomazana.

da se verjetno ne bo nikdo javil, če mu ne moremo kaj konkretnega nuditi. Ker se je ravno po dolini, kjer teče ozkotirna železnica, pomikala večja kolona madžarskih vojakov s trenom¹⁸ in govejo živino, je imel brat Vinko dobro zamisel: na breg smo postavili strojnice, ustavili kolono in zahtevali, da nam dajo polovico voz, govedi in konj. Ustrašili so se naših strojnic in odločnosti ter nam pustili, kljub protestom višjih oficirjev, rekvirirati okrog 40 voz s konji in kakih 50 glav živine. Ker je temu podvigu od daleč prisostvovala cela vas in ji je naš nastop imponiral ter smo nudili vsakemu prostovoljcu voz, konja in kravo, je imel kapetan Knez za svoj odsek dovolj prostovoljcev. Od naših smo pustili Knezu narednika Klopčaverja, 3 vojake in 3 strojnice. (Ta Klopčaver je bil korajžen, velik dedec, z rokami kot loparji, odlikovan z zlato hrabrostno medaljo, bil je iz 17. pešpolka,¹⁹ vračal se je skupno z menoj iz Tolmeča,²⁰ kjer sem spuntal nadomestni bataljon in ga pripeljal z orožjem in blagajno v Ljubljano.)

Ostali, skupno 14 mož, smo naslednji dan, 14. novembra,²¹ vozili preko Šmarjete za Borovlje, kamor smo dospeli proti večeru. Na trg smo postavili strojnice ter v gostilni Renko sklicali Narodni svet. Najvažnejši so bili: župnik Trunk,²² industrialec Pošinger²³ in puškar Ludvik Borovnik. (Omenjeni župnik Trunk je po drugi vojni kot begunec v USA napisal v čikaški Sloveniji,

18 Pratež, pomožna vojaška enota za oskrbo operativnih enot.

19 Avstrijski pehotni polk, ki so ga v glavnem sestavljali Slovenci (»kranjski Janezi«) in se je med prvo svetovno vojno boril najprej na ruski, nato na italijanski fronti.

20 Tolmeč, it. Tolmezzo, je mesto v Karniji na severu Furlanije.

21 Po pripovedi sodeč bi moralo to biti 15. novembra.

22 Jurij Trunk (Bače, 1870 – San Francisco, 1973), duhovnik in publicist, slovenski izvedenec na mirovni konferenci v Parizu in član plebiscitne komisije v Celovcu, ki se je leta 1921 umaknil v ZDA.

23 Jakob Pošinger, ki se je po plebiscitu tudi umaknil iz Avstrije, svojo orožarsko dejavnost je nadaljeval v Kranju, po letu 1927 pa v Užicah (v Srbiji).

da sta Heinricharjeva fanta spravila skupaj dva kamiona fantov ter kot prva prišla z njimi na Koroško.)

Brat Vinko je takoj začel uradovati kot policijska oblast, dal poklicati tamkajšnjega komandirja žandarmerije, stražmojstra, in ga zaprisegel za Jugoslavijo.

Prihodnji dan, 15. novembra,²⁴ so naju obvestili, da želi avstrijska delegacija oficirjev z nama razgovarjati. Ko sva prišla na sestanek v občinsko hišo, so naju že čakali takratni komandant Koroške podpolkovnik Hülgerth,²⁵ hauptman²⁶ Gratzlein in še dva druga oficirja. Predstavili so se kot odposlanci vlade v Celovcu, in da protestirajo proti zasedbi Borovelj, češ da je to proti dogovoru s slovenskim delegatom Smodejem.²⁷ Midva sva izjavila, da sva predhodnica vojaških sil, ki jih pošilja slovenska vlada, in da nama o kakem dogovoru ni nič znanega, da sva pa pripravljena govoriti s slov. vlado, nakar so nama pripravili telef. zvezo preko Celovca in Maribora s slov. vlado v Ljubljani. Tam se je javil neki oficir, kateremu je Vinko javil zasedbo Borovelj ter da Avstrijci protestirajo, sklicujoč se na neki dogovor, radi česar da hoče govoriti z vlado. Odgovoril mu je, da od vlade v tej uri ni mogoče nikogar dobiti, naročil pa je: 'Kar ostanite tam!' in vprašal, koliko da nas je. Da prepreči še večjo zmešnjavo, mu je Vinko

24 Ali 16. novembra?

25 Ludwig Hülgerth (1875–1939), ki se je pozneje upokojil s činom »feldmaršallajtnanta«, na političnem polju pa je postal koroški deželni glavar in namestnik avstrijskega kanclerja Kurta Schuschnigga.

26 Stotnik ali kapetan.

27 Franc Smodej (1879–1949) je bil duhovnik, časnikar in politik. Rodil se je v okolici Celja, vendar je bogoslovje študiral v Celovcu, kjer je bil posvečen v duhovnika, tudi služboval je na Koroškem. Ob koncu prve svetovne vojne je postal predsednik Narodnega sveta za Koroško, narodna vlada v Ljubljani pa ga je imenovala za komisarja za Koroško. Po plebiscitu se je umaknil v Ljubljano. Med drugim je bil v Jugoslaviji poslanec Slovenske ljudske stranke in nato senator.

naročil, naj obvesti vlado, in /napovedal/, da pride on osebno po navodila. – Z Avstrijci sva nato sklenila tridnevno premirje.

16. novembra,²⁸ še pred dnevom, je Vinko odjahal proti Ljubelju.²⁹ Med potom je prehitel oddelek avstr. vojakov pod komando nadpor. Hussa, ki so marširali proti Ljubelju. Ko je prijahal v Tržič, je takoj alarmiral, da hočejo Avstrijci zasesti Ljubelj, nakar se je takoj odpravil poročnik Ude s šestimi ali sedmimi možmi in pred Avstrijci Ljubelj zasedel.³⁰

Vinko je iz Tržiča telefoniral vojnemu poverjeniku Lovru Pogačniku³¹ in ga naprosil, da potrebno ukrene. Dogovorila sta se, da se prihodnje jutro sestaneta pri vlakcu na Jesenicah, kjer da ima največjo posadko kakih 300 mož. Od tam da odpremi in da na razpolago 200 vojakov. Naslednje jutro sta se sestala Pogačnik in Vinko pri vlakcu. Prikorakalo je kakih 50 mož z jeseniško godbo na čelu, ostali so se tekom noči porazgubili. Skupno z vojniki v Tržiču pod poveljstvom por. Ude je bilo 99 mož, ki so prekoračili opolnoči Ljubelj. Vinko, ki je jahal naprej, je presenetil avstr. poročnika Hussa in še enega oficirja z oddelkom vojakov v spanju. Dal jim je rok pol ure, da se umaknejo in da ne ostane od njih nič več tostran Drave. Pod častno besedo so se obvezali, da tako store, kljub temu so pa našo kolono pri Malem Ljubelju

28 17. novembra?

29 Ljubelj je bil takrat seveda le cestni gorski prelaz na nadmorski višini 1369 m, brez predora, ki so ga med drugo svetovno vojno izkopal interniranci iz taborišča Ljubelj, podružnice koncentracijskega taborišča Mauthausen.

30 Lojze Ude (1896–1982), pisec že navedene študije o vojaških bojih za severno mejo, je bil pravnik, zgodovinar in strokovnjak za manjšinska vprašanja. V študiji piše, da se Heinriharjevi datumi v tej točki ne ujemajo z njegovimi spomini, ker da je Ljubelj zasedel 14. novembra (Ude, str. 148).

31 Lovro Pogačnik (1880–1919), pravnik in politik, je bil v narodni vladi leta 1918 poverjenik za narodno obrambo. Ne gre ga zamenjati s predsednikom narodne vlade Josipom pl. Pogačnikom.

sprejeli s streljanjem. Vinko je dirjal naprej in dobil Avstrijce pri polaganju telefona. Na njegovo kričanje o častni besedi, in ker so Udetovi začeli streljati, so se ustrašili in umaknili. Tako so hiteli, da je Vinko pri tem še uplenil dve strojnici. – 18. novembra so zasedli Borovlje.³²

Jaz o vsem tem nisem vedel ničesar in bil sploh brez vsake vesti.

Da ne bi bilo kakega presenečenja od strani Avstrijcev, sem se utaboril na vzpetini, kjer stoji šola, postavil strojnice in stražo.

Dne 16. nov. so me poklicali na pošto, kjer da imam napovedan tel. interurbanski poziv. Javi se mi nekdo govoreč koroško narečje in se predstavi za slov. delegata Smodeja. Takoj sem vedel, da to ni on, vprašal sem ga, če je pozabil slovenščino, nakar je začel jecljati in se zagovarjati, da on ni Smodej, temveč njegov pooblaščenec, da je Smodej prehlajen in mi zato po njem naroča, da je slov. vlada dala Smodeju nalog sporočiti mi, da se naj takoj umaknem na Ljubelj. Hitro sem se ga odkrižal, češ da ne more mi ukazovati ne Smodej ne vlada, sem vojak, zato mi samo moja komanda more dajati navodila in ukaze. – Čudil sem se pa, da ni iskal z nami zvezo Smodej, ki je bil od slov. vlade imenovan za delegata za Koroško s sedežem v Celovcu.

Boroveljčani so nas pridno od daleč opazovali, čudeč se naši miniokupaciji. Ker /sem bil/ brez vesti, sem sklenil, tako kot z bratom dogovorjeno, da se, če ne dobim kake vesti tekom noči od 17. na 18. nov., umaknem iz Borovelj, ampak ne proti Ljubelju, ampak po isti poti, kot smo prišli, upajoč, da pri počasnem umiku le /dobim/ še kako vest, da se vrnem v Borovlje. Tako sem 18. nov. še pred dnem začel z umikom. Čez noč je padla megla, zjutraj pa je bila močna poledica. Po klancu navzgor je šlo dobro, potem pa so se začela železna kolesa avtov vrteti na prazno. Priteklo je od nekod nekaj dedcev v soldaških hlačah in čevljih pa v civilnem jopiču ter začelo navdušeno porivati naša

32 Ude (str. 149) piše o 19. novembru.

avtomobila /v/ mnenju, da so se nas znebili. Zelo počasi smo nadaljevali pot, na vsakem klancu smo morali podkladati pod kolesa verige, vrvi in dračje, tako da smo prispeli šele proti noči v Šmarjeto. Nastanili smo se v edini gostilni, ki pa ni mogla nuditi ničesar razen dobre volje. S seboj smo vozili par sodov bencina in več žakljev bele moke, ki smo jo uplenili Madžarom. Ker smo bili cel dan brez hrane, so se fantje cel dan veselili, kako si bodo zvečer skuhalih žgance. Bilo pa je veliko razočaranje, moka se je dotikala sodov bencina in navzela njih duh. Malo so jamrali, pa vseeno pojedli. Mene je povabil na večerjo župnik, posedela sva pri pijači do polnoči, pa bi še delj, če ne bil spravil mežnar župnika s silo v posteljo.

Drugo jutro sem dobil sporočilo, da je prišlo ojačenje, obrnili smo avtomobila ter bili hitro po klancih navzdol v Borovljah, kjer sem dobil brata Vinka in por. Udetu z njuno vojsko. Nato je prišel še major Lavrič z oddelkom okrog 80 mož pod komando kapetana Krena.³³ Ta je bil imenovan za stationskomandanta,³⁴ ni pa odgovarjal, bil /je/ nesiguren in ni znal držati discipline. Ostali oficirji bi bili v redu, če bi odgovarjala vrhovna glava, maj. Lavrič, ta pa je hotel igrati generalštabnega vojskovodjo, ne razumeč položaja ne svoje možnosti in zmožnosti. Bil je visok, zapet, domišljav in brez vpliva na moštvo in oficirje, ki so pridno veseljačili.³⁵

Brat Vinko je bil imenovan za policijskega komisarja, podrejena mu je bila žandarmerija. Bil pa je 'Titel ohne Mittel',³⁶ ker ni imel opore ne pri Lavriču in še manj od slov. vlade. Niti mu

33 Friderik Kren.

34 Štacijski poveljnik, poveljnik postojanke.

35 Avtor ne omenja dogovora, ki ga je major Lavrič 18. nov. 1918 dosegel s koroškim deželnim poveljnikom Hülgerthom, ki je pristal na njegovo začasno zasedbo Koroške južno od Drave in sprejel zadevno demarkacijsko črto (Ude, str. 149–151).

36 Nemška rečenica, da je imel sicer pomemben naziv, vendar brez sredstev oz. možnosti, da bi ga uveljavljal.

ni uspelo pri vladi, da bi poslala slovenske učitelje, tako da so nemški učitelji še naprej zastrupljali slovensko mladino. Ko je Vinko zbolel za špansko gripo in ležal nekaj dni v hotelu, /je/, videč nemožnost uspešnega dela, podal Lavriču ostavko, ki jo je rad sprejel; ni imel rad ljudi, ki so mislili z lastno glavo.

Jaz sem komandiral oddelek težkih strojnic. Dela ni bilo. Naši so stražili humberški most na južni strani Drave, Avstrijci so sedeli na drugem bregu. Šele 5. decembra so Avstrijci sklenili boriti se proti slov. vojski z orožjem. Tekom novembra bi mogli mi brez posebnih žrtev zasesti in držati vse slovenske kraje južno /od/ Drave z enim bataljonom redne vojske, tega pa po krivdi slov. vlade ni bilo. Imeli smo same prostovoljce, razen šarž, neizvežbano in za boj nezmožno mladino. Nekaj študentov, nekaj brezposelnih in nekaj avanturistov. Propaganda za osvoboditev Koroške je bila v Ljubljani minimalna, vlada pa cagava in neodločna.

V drugi polovici novembra me je poslal major Lavrič kot parlamentarca, z zapečatenim pismom, na avstr. vrhovno komando v Celovec. Ni mi povedal, kaj je v pismu, temveč mi na svoj generalštabni način samo ukazal oddati pismo in prinesiti odgovor. Zgodaj zjutraj sem vzel lovski voz gostilničarja Justa. Vojak, močan in korajžen Korošec, je zapregel dva bistra konja, na voz smo pritrdili drog z belo zastavo in hajd do humberškega mostu. Na severni strani me je sprejel avstr. nadporočnik, znanec, ki je služil z menoj pri 17. pešpolku. Povedal sem, da imam pismo našega komandanta na njih komandanta v Celovcu. Po daljšem telef. pogovoru je prisedel še z enim drugim oficirjem, nakar smo se odpeljali proti Celovcu. Vprašal me je: 'Wie geht's?'³⁷ Jaz nato: 'Gut.'³⁸ On pa: 'Ein Dreck überall.'³⁹ In to je bilo vse, kar sva govorila, očitno se ni zanesel na drugega spremljevalca.

37 Kako si?

38 Dobro.

39 En sam drek.

V predmestju Celovca nas je pričakala gruča moških, takrat je bilo ljudstvo že zelo nahujskano, eden se je zaletel pred konja, da bi nas ustavil. Moj kočijaž je udrihnil po konjih, dedec je obležal na cesti, mi pa v diru naprej. Nadporočnik je našo gesto odobral, očitno je tudi on mrzil druhal.

Bile so takrat v Celovcu kaj čudne razmere. Bila je deželna vlada, občinska, Militärkommando⁴⁰ in neka socialistična /vlada/. Izgledalo je, da je imela še največ besede socialistična, ker so me peljali prvo tja. V neki pisarni je sedel oblastno debel dedec v bivši avstr. uniformi brez čina, videlo pa se je na obšesani⁴¹ uniformi, da je bil feldvebel.⁴² V zadregi je vrtel pismo v roki, ni ga pa odprl, očitno je bil to prevelik knedelj za njegova usta. Odšel je iz sobe, verjetno na posvet k svojim tovarišem, se vrnil in me poslal pod istim spremstvom, kateremu je pridjal svojega zaupnika, v palačo deželne vlade na Lindwurmplatz.⁴³ Tam sem pismo oddal in /so/ me v lepi čakalnici pustili čakati več ur, verjetno so sklicali oblastnike vseh barv na posvet. Končno mi je neki gospod, menda dr. Lemisch,⁴⁴ izročil njih pismo z besedami: 'Übergeben Sie unsere Antwort ihrem Kommandanten.'⁴⁵

Brez nadaljnjih dogodljajev sva se vrnila lačna v Borovlje. Maj. Lavrič me je že pričakoval, odprl hlastno pismo, se zmračil, hodil nervozno po sobi in me odpustil. Kaj sem nesel v Celovec in prinesel nazaj, Lavrič ni omenil. Kot sem pozneje zvedel, je med drugim zahteval, da naj na vladni palači razobesijo jugosl. zastavo, vse z grožnjo, da v nasprotnem slučaju zasede Celovec. Nemci so bili dobro informirani o naši brezmoči in zato prazni

40 Vojaško poveljstvo.

41 Zbledeli.

42 Podčastnik avstrijske vojske.

43 Današnji Novi trg z zmajevim vodnjakom v Celovcu.

44 Takratni vodja začasne koroške deželne vlade dr. Arthur Lemisch (1865–1953).

45 Izročite naš odgovor svojemu poveljniku.

grožnji. Ta nastop maj. Lavriča je pripomogel k sklepu koroške deželne vlade 5. decembra 1918, da se upro z orožjem. To so tudi storili z napadom 7. januarja 1919 ter nas pognali iz Koroške. Major Lavrič je bil osebno pogumen, drugače pa zaletel in ne diplomat.

Dne 22. XII. 1918 mi je dal maj. Lavrič nalog sestaviti oddelek vojakov z eno strojnico, kateri bo naslednji dan prepeljan čez Dravo, napredoval proti gradu Humberk ter tam fingiral napad (demonstriral), nakar naj se po isti poti vrne nazaj. Komandiram oddelek jaz, on se pa udeleži kot opazovalec. Ker je hotel biti poleg, ni dal nobenih podrobnih pojasnil. Naslednje jutro nas je pripeljal, okrog 20 mož, domačin v čolnu preko narasle, deroče Drave. Izkrcał nas je na nasprotnem (avstrijskem) bregu, odkjer ni bilo niti steze na visoko nabrežje, temveč skrajno težko prehodna goščava. Kot sem videl, nas je major poslal tja, ne da bi poznali teren, in samo ker je bil ravno tam na razpolago čoln. Major se ni znašel. Ker smo bili že tam, bi morali vsaj poskušati se prebiti na vrh brega in napredovati proti Humberku, mesto tega pa je ukazal napredovati tik Drave navzgor. Šlo je kakih 200 metrov, potem pa ni bilo mogoče več naprej. Ukazal je izstreliti s strojnico kakih 100 strelav, potem pa do čolna nazaj. Ko smo bili sredi Drave, je čofnilo nekaj strelav, na srečo v vodo. Pri malo boljših strelcih bi bila poguba nas vseh, iz deroče Drave bi se težko kdo rešil. To je bila demonstracija, ki naj bi pognala Avstrijcem strah v kosti.

Ko je naslednji dan začel Lavrič pogovor o tej polomijadi, sem mu povedal svoje ne ravno pohvalno mnenje. Mene je precej cenil, že od skupnega vojskovanja pod Avstrijo, od takrat se je pa najino razmerje zelo ohladilo. Deloma sem mu delal takrat krivico, ker sem mislil, da je bila nesrečna ideja njegova, kot smo pa zvedeli kasneje, je dobil za to direkten ukaz od vlade v Ljubljani. Bila je njegova napaka, da ni izvršitve odklonil, če je pa že na to pristal, bi moral zadevo prepustiti nam mlajšim

oficirjem, neuspeh gotovo ne bi bil večji. S to demonstracijo smo se samo osmešili. Niso se zastonj Nemci smejali in imenovali merodajne 'die Laibacher Kriegskünstler'.⁴⁶

Avstrijska ofenziva se je začela 7. I. 19 s topovskim ognjem in zavzetjem mostu pod Humberkom. Maj. Lavrič se je odpeljal z adjutantom Sirnikom⁴⁷ proti mostu, da vidi situacijo. V vasi Goriče so jih napadli Avstrijci, ubili Sirnika, Lavriča pa težko ranili in ujeli. Borba s premočnimi Avstrijci se je končala naslednje jutro, ko je namestnik komandanta dal nalog za umik. S seboj smo vlačili dva brdska kanona, ko pa ni šlo več, smo ju pokvarili in zavalili v neko brezno. Umikali smo se preko doline Bajdiš.⁴⁸ Večina se je umikala proti Ljubelju, jaz pa z manjšim oddelkom k polkovniku Bleiweisu,⁴⁹ ki mi je dal nalog stražiti in braniti galicijski most (Galicija, za Grabštajn – Celovec). Imel sem tudi nalog uničiti ta most ali pa /ga/ vsaj narediti neprehodnega. Zažgati ga nisem mogel brez goriva, čeprav je bil lesen. Poskušal sem opornike razstreliti. Pritrdili smo okrog njih vence ročnih granat, pa brez uspeha. Od ročnih granat, starih Stielhandgranaten,⁵⁰ so le posamezne eksplodirale in samo osmodile opornike.

13. 1. 19 je bilo sklenjeno med obema vladama premirje, na polkovnikov nasvet sem se vrnil domov.

29. aprila 1919 so podvzele slov. čete ofenzivo s samimi slov. prostovoljci, ki se pa ni posrečila, Avstrijci so bili že premočni.

46 Ljubljanski vojni umetniki.

47 Pavel Sirnik.

48 Avtor je v več primerih zapisal nemško krajevno ime. V tem primeru: »preko doline Waidisch«, vendar označuje ime Bajdiše/Waidisch le vas, medtem ko za dolino ni v rabi kako posebno ime.

49 Milan Bleiweis.

50 Stielhandgranate, slovensko tudi »štilerica«, je bila ročna bomba z dolgim lesenim ročajem.

Te ofenzive se jaz nisem udeležil – 2. maja ni bilo na Koroškem nobenega našega vojaka več.

Ko so mi sporočili, da se začne v nekaj tednih nova naša ofenziva s sodelovanjem srbskega vojaštva in pod poveljstvom generala Smiljanića,⁵¹ sem zopet oblekel uniformo in se podal k Sv. Ani pod Ljubeljem, kjer so nas nastanili v vili barona Borna.⁵² Dela ni bilo drugega kot stražiti ljubeljski prelaz, čutili smo se popolnoma varne. Da sem ubil čas, sem pogostoma jahal v Tržič ali pa v gostilno Ankele nekaj izpod Sv. Ane. Gospodar te gostilne je bil narednik pri 17. pešpolku, ki se je pod mojo komando spuntal in marširal z menoj iz Tolmeča v Ljubljano. Konja sem imel tistega, ki sem ga rekviriral madžarskemu trobentaču v Žitari vasi. Bila je majhna, dobro rejena žival, pa precej flegmatična, zato potrebna večkratnega priboljška s palico.

Nekega večera, delal se je že mrak, sem jahal, vračajoč se iz Tržiča, po klancu proti Sv. Ani. Na strmem ovinku zagledam na kakih 20 korakov ob robu gozda tri avstrijske vojake. Srednji nameri puško name, desni jo pa potegne navzdol, očitno so me hoteli ujeti živega. Nisem imel časa za začudenje, sunkoma sem obrnil konja in v galopu po klancu navzdol. Konj je imel štalo pri artileristih kakih 200 korakov nižje, zato me je ubogal in dal vse iz sebe, ne radi mene, temveč svoji požrešnosti na ljubo. Naši artileristi so bili nastanjeni v cestarski hišici, naredil sem alarm, hitro smo začeli z dvema strojnicama tolči v gozd, kjer sem predvideval Avstrijce. Kot sem zvedel kasneje, so prišli preko hriba Baba z namenom zajeti koga izmed nas, da bi zvedeli o naših načrtih. Šlo je tudi tokrat posreči, čeprav sem, konju zleknjen na vrat, pričakoval kak zoprni čof v zadnjico, ali pa da se mi konj spotakne, kar bi bilo tudi nevarno. O tem doživljaju

51 Srbski divizijski general Krsta Smiljanić (1869–1944).

52 Bornovi so pripadali nemški judovski rodbini podjetnikov in industrialcev, ki so se leta 1891 iz Berlina preselili na Tržiško.

so precej govorili, prišel je o tem glas tudi do naših domačih s pretiravanjem, da sem ubit.

Pri Sv. Ani nas je obiskal komandant majske ofenzive general Smiljanić, mož resnega, kozavega obraza, takoj smo mu zaupali. Sestavili so se odredi, jaz sem bil prideljen I. vzhodni (desni) koloni kot komandant čete težkih strojnic (na mulah) z nalogo prodirati po dolini Bajdiš. – Počatkoma sem napredoval s svojo četo težkih strojnic in enim pehotnim topičem z jurišno četo nadporočnika Jakoba Potočnika. (Ta Potočnik je bil doma s selskih hribov, imel je zobe črne, kot bi nakladal vagon lesnega oglja z odprtimi usti. Bil je pa resen in korajžen.) Pozneje sva se oddvojila, jaz sem napredoval po dolini, on pa po grebenu in stranski dolini. Hitro smo napredovali in brez boja naleteli v Borovljah že na Srbe, na čelu z majorjem Štefinom.⁵³

Začelo se je dolgočasno soldaško življenje, vrnil sem se domov in dokončno slekel uniformo.

Kot civilist sem potem še trikrat obiskal Koroško. Kar sem videl, mi je vzelo vsako upanje na ugoden izid plebiscita. Prvi okrajni glavar v Borovljah je bil neki star gospod, že penzionist, dobričina in dobro viden. Sledil mu je Ferjančič,⁵⁴ domišljjav človek, bolj primeren za hofrata⁵⁵ na Dunaju kot za okrajnega glavarja, ki bi moral pridobiti kasnejše volivce plebiscita, bil je zelo nepriljubljen. Desna roka mu je bil, kot okrajni komisar, Hacin (poznejši direktor policije v Ljubljani),⁵⁶ dober uradnik, ampak prestrog za tamošnje prilike.

Zadnjič sem bil v Borovljah par dni pred plebiscitom, takrat je bila situacija še neugodnejša. Iz Kranjske so se natepli sokoli in

53 Matija Štefin, poveljnik obmejnega poveljstva za zahodno Koroško.

54 Josip Ferjančič, nekdanji dvorni svetnik.

55 Dvorni svetnik.

56 Dr. Lovro Hacin (1886–1946), od leta 1936 do okupacije in v letih 1943–1945 upravnik policije v Ljubljani.

drugi pokovci,⁵⁷ ki so s palicami in bikovkami ubijali Korošcem ljubezen do Jugoslavije. Temu odgovarjajoč je tudi izpadel plebiscit 10. oktobra 1920 v našo škodo.

Moj in mojega brata podvig na Koroškem je deloma popisan v knjigi Koroški plebiscit, izdani v Ljubljani leta 1970.

Sestavil in napisal Franci Heinrihar.⁵⁸

Bolzano, 24. 2. 1970⁵⁹

Povzetek

V prispevku so predstavljeni in analizirani spomini, ki jih je leta 1970 v emigraciji v Bocnu (Bolzanu) na Južnem Tirolskem zapisal podjetnik Franc (Franci) Heinrihar ml. (1897–1988), rojen v Selcih v Selški dolini pri Škofji Loki. Med prvo svetovno vojno se je Heinrihar boril kot avstro-ogrski poročnik, nazadnje na italijanskem bojišču. Med drugo svetovno vojno je avtor deloval med pripadniki Jugoslovanske vojske v domovini

57 Nedorasli fantje.

58 Sledi še lastnoročni podpis.

59 Bocen na Južnem Tirolskem v Italiji, kjer je avtor pretežno živel po vojni. Datum vzbuja nekaj vprašanj. Zadnji odstavek zapisa, ki omenja knjigo *Koroški plebiscit*, je bil v dveh vrsticah očitno natipkan enkrat pozneje, saj je monumentalni zbornik *Koroški plebiscit*, kljub temu da je na naslovnici navedena letnica 1970, dejansko izšel februarja 1971, kot piše v kolofonu. Uredniki Janko Pleterski, Lojze Ude in Tone Zorn so *Uvodno besedo* datirali z 10. oktobrom 1970 (str. 6), Lojze Ude pa v neki svoji opombi omenja Heinriharjevo pismo z dne 20. februarja 1970. Mogoče je torej tu objavljeni spominski zapis, datiran s 24. februarjem tistega leta, nastal na podlagi pisma nekdanjemu soborcu Udetu ali pa je celo z njim identičen. To bi se verjetno dalo preveriti v zapuščini dr. Udeta, ni pa pomembno za to objavo. Po pregledu knjige *Koroški plebiscit* avtor očitno svojega besedila ni več spreminjal.

pod poveljstvom generala Mihailovića oz. slovenskimi četniki, ob koncu aprila 1945 se je umaknil v Italijo.

Kratki in podrobni spomini skupaj z uvodno besedo in opombami predstavijo Heinriharjevo udeležbo v bojih za severno mejo na južnem Koroškem. Z bratom Vinkom je bil sredi novembra 1918 na čelu prve skupine 19 slovenskih prostovoljcev, ki so prešli Karavanke. Spomini zajemajo obdobje od jeseni 1918, opisujejo spopade med slovenskimi in avstrijskimi enotami ter segajo do dni tik pred usodnim plebiscitom na Koroškem, 10. oktobra 1920.

*On Franci Heinrihar's Memories
of the Struggles for
the Northern Border*

Summary

The article presents and analyses the memories written down by entrepreneur Franc (Franci) Heinrihar Jr (1897–1988, born in Selca in Selška dolina near Škofja Loka) when he was an emigrant in Bolzano (South Tyrol) in 1970. During the First World War, Heinrihar fought as a lieutenant for Austria-Hungary, his last battle being in an Italian battlefield. During the Second World War, the author was among the members of the Yugoslav Army in the Homeland under General Mihailović or the Slovenian Chetniks; at the end of April 1945, he withdrew to Italy.

The short and detailed memories accompanied by a foreword and footnotes present Heinrihar's participation in the struggles for the northern Slovenian border in southern Carinthia. He and his brother Vinko were at the helm of the first group of 19 Slovenian volunteers who crossed the Karavanke mountain range in mid-November 1918. The memories encompass the period until the autumn of 1918, describe the clashes between Slovenian and Austrian units, and conclude in the days right before the fateful Carinthian plebiscite of 10 October 1920.